

БЕЗСПОЛУЧНИКОВІСТЬ У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті проаналізовано категорію безсполучниковості у прижиттєвій творчості Лесі Українки на основі корпусу текстів української мови. Актуальність обраної проблеми зумовлена тим, що синтаксична категорія безсполучниковості є засадничою в ліриці, здійснюючи пізнавальну й комунікативну функцію, визначаючи почасти навіть структуру поетичного твору. Розглянуто формально-граматичні та стилістичні параметри безсполучникових речень як чинники ідіостилію поетеси.

Ключові слова: безсполучникові речення, граматична поетика, дерево залежностей, ідіостиль, корпус текстів, модель, частота.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Синтаксис посідає вершину в системно-структурній піраміді мови і є рушійною силою як граматики, так і мови загалом, приводячи у дію весь арсенал одиниць мовної системи. Співвіднесеність з мисленнєвими процесами, властива синтаксису, комунікативність завжди привертала увагу дослідників, оскільки синтаксична організація є свідченням цілісної думки, її глибини або поверховості (Беценко). Особливу увагу привертає синтаксис віршового мовлення, адже поетичний стиль – це вибір і розташування мовних елементів, що визначають ідіостиль поета, і висловлення постає як реалізація і відбиток мислетворчої діяльності мовця (Беценко 2016: 526). Потрібний такий апарат дослідження, який створив би надійну основу для виявлення домінантних ознак синтаксису поетичного стилю. Застосування кількісних даних, моделювання та структурних **методів** дистрибутивного аналізу і дерева залежностей створює надійну основу для параметризації ідіостилів, для характеристики закономірних та okazіональних явищ.

Стаття присвячена висвітленню формально-граматичних та стилістичних параметрів поетичного синтаксису Лесі Українки, зокрема безсполучникових речень. **Актуальність** обраної проблеми зумовлена тим, що синтаксична категорія безсполучниковості є засадничою у ліриці, здійснюючи пізнавальну й комунікативну функцію, визначаючи почасти навіть структуру поетичного твору. У порівнянні із сполучниковими реченнями безсполучникові відрізняються лаконізмом і свободою конструктивних зв'язків, які входять у склад компонентів.

Метою цієї статті є дослідження безсполучникових складних речень у прижиттєвих творах Лесі Українки на основі корпусу текстів української мови, розміщеного на порталі mova.info. Матеріалом слугували прижиттєві видання Лесі Українки.

Аналіз досліджень проблеми. Непослабний інтерес до знакової для української культури постаті Лесі Українки, чие 150-річчя відзначалося у 2021 році, заохочує все нові й нові дослідження її творчості. Мовотворча роль Лесі Українки є всеосяжною, що привертало увагу завжди і літературознавців (Л. Кулінська, Ю. Лавріненко, Л. Міщенко, А. Музичка, Л. Одарченко та ін.) і мовознавців

(Г. Голоюх, Н. Данилюк, Л. Дядищева, С. Єрмоленко, Н. Іваницька, М. Ковалик, К. Ленець, Л. Масенко, І. Матвіяс, Л. Мацько, В. Ожоган, М. Плющ, Л. Ставицька, Н. Ясакова та ін.) (Беценко 2016). Оскільки сучасну наукову добу характеризує активне впровадження новітніх комп'ютерних засобів, закономірним кроком є створення відповідного інструментарію для роботи з текстами поетеси. У цьому полягає водночас і **актуальність**, і **новизна** проекту електронного дослідницького корпусу мови Лесі Українки в межах корпусу української мови (КУМ), створеного в лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Мета корпусу текстів Лесі Українки – створення такого лінгвістичного і програмного продукту, який би, з одного боку, надавав широкі відомості про мову поетеси, з іншого – був зручним для використання в різноманітних дослідженнях. Така мета вимагала виконання низки **завдань**, серед яких: лінгвістичний аналіз текстів Лесі Українки; укладання бази даних зафіксованих у них мовних одиниць із їхніми граматичними та кількісними характеристиками; створення зручного користувацького інтерфейсу, за яким можна було б здійснювати пошук, сортувати та статистично опрацьовувати всю зібрану в базі інформацію відповідно до потреб дослідників (Дарчук та ін. 2018). Лінгвістичне опрацювання здійснювалося двома способами: 1) автоматично за допомогою автоматичного морфологічного (для визначення частин мови та їх граматичних форм) та автоматичного синтаксичного аналізу (виділення словосполучень і приписування їм необхідної інформації, побудова дерев залежностей); 2) автоматизовано в результаті роботи лінгвіста, який контролює правильність результатів аналізу, редагує й усуває можливі помилки.

Об'єктом дослідження є ідіостиль поетичного доробку Лесі Українки, який потребує глибокого й різноманітного наукового аналізу, **предметом** – граматична поетика, зокрема функціонування категорії безсполучниковості.

Опис фактичного матеріалу та методів, застосованих у процесі аналізу. Матеріалом слугували прижиттєві видання Лесі Українки: «Відгуки (із циклу «Невольницькі пісні», «Легенди», «Ритми», «Хвилини»); «Думи і мрії» («Відгуки», «Мелодії», «Невільничі пісні», «Поеми»); «На крилах пісень» (I та II розділи). Загальний обсяг матеріалу **55 638** слововживань, загальна кількість речень **3 243 речення**. Корпус розміщено на мовно-інформаційному порталі *moval.info*. Застосовано методи описового, дистрибутивного, кількісного аналізів, метод моделювання.

Наукова новизна, теоретична і практична цінність отриманих результатів полягає в тому, що ідіостиль Лесі Українки з погляду організації тексту потребує докладних, виважених, об'єктивно цілісних студій глибинного характеру, а розроблений лінгвістичний і програмний продукт – Корпус текстів Лесі Українки – надає широкі відомості про авторську мову і є зручним для використання в різноманітних дослідженнях, зокрема граматичної поетики. Нами схарактеризовано особливості функціонування безсполучникових складних речень (БСР), розглянуто засоби вираження семантики БСР як чинники ідіостилу поетеси, виявлено загальні риси стилістично-граматичної системи індивідуально-авторського синтаксичного континууму як лінгвоестетичного феномену, які

закономірно ґрунтуються на використанні загальнономовних засобів, але в авторській інтерпретації індивідуалізовані і стилістично навантажені.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. На матеріалі вказаних збірок (загальна кількість речень 3243) було укладено Частотний словник моделей обсягом 4581 предикативних частин складних речень (адреса доступу <http://www.mova.info/cfq1.aspx?fdid=lupv>) й отримано такі кількісні дані вживання складних речень (Табл. 1)

Табл. 1 – Співвідношення типів складних речень

Код типу синтаксичного зв'язку у складному реченні	Тип синтаксичного зв'язку у складному реченні	Кількість предикативних частин (абсолютна частота / відносна частота)
OG	зв'язок предикативних частин через сполучник підрядності	1 119 / 24,4 %
OI	зв'язок предикативних частин через сполучне слово	182 / 3,9 %
OF	зв'язок предикативних частин через співвідносне слово в головній і сполучник у підрядній (напр., «так, що»)	287 / 6,3 %
ON	зв'язок предикативних частин через сполучне слово в головній і сполучне слово в підрядній (напр., «тоді, як»)	19 / 0,4 %
OL	зв'язок предикативних частин через корелятиви (напр., «якщо... то»)	106 / 2,3 %
OB	Безсполучниковий зв'язок у складному реченні	1 849 / 40,4 %
OS	Сурядний зв'язок у складному реченні	1 019 / 22,2 %
Всього		4 581 / 100 %

Як видно з табл. 1, найбільша кількість складних безсполучникових речень (1849; 40,4 % від загальної кількості простих предикативних частин), на другому місці – підрядні (1712; 37,4 %), на третьому – сурядні. Такі кількісні показники синтаксичної структури складних речень поетичних текстів Лесі Українки привернули нашу увагу до безсполучникових складних речень. І це не випадково. В. Белошапкова зазначає, що з теоретичної точки зору БСР являє собою фрагмент синтаксичної системи, багато в чому лінгвістично не пізнаний, що пояснюється увагою, яка тривалий час була прикута до фактів кодифікованої літературної мови, яка ототожнювалася з літературною мовою взагалі, для якої характерний основний тип складного речення – сполучниковий (у науковому і діловому мовленні БСР майже не вживаються). Між тим сферою побутування БСР є переважно розмовна мова і найбільш широко, як кількісно, так і якісно БСР представлені в художній літературі, особливо у віршовому мовленні (Белошапкова 1981: 545).

Функціонування БСР переважно в розмовній мові пояснюється специфікою формальної і смислової організації, оскільки у БСР смислові відношення між частинами не мають експліцитного вираження і повинні здобуватися із змісту частин з оперттям на загальні знання в адресата і адресанта. В умовах реалізації усного мовлення, коли адресант і адресат мови знаходяться у безпосередньому контакті

й адресант може постійно контролювати розуміння сказаного ним, а за необхідності і коригувати неправильне тлумачення, БСР виявляється економною і тому зручною конструкцією (Белошапкова 1981: 546). З теоретичної точки зору, єдиного погляду на природу БСР тривалий час не було. До 50-х років у синтаксичній науці панував погляд, згідно з яким БСР розглядалися не як особлива синтаксична структура, а як речення з опущеними сполучниками. При цьому завдання їх вивчення зводилося до підведення тих чи інших БСР під типи сполучникових; необхідність спеціального вивчення їх структури відпадала. Тоді і склалася традиція ділити всі БСР, подібно до сполучникових, на сурядні і підрядні, а в межах цих класів виділяти часткові типи за принципом уподібнення сполучниковим структурам. З 50-х років поширився інший погляд на БР, який базувався на визнанні БР особливим структурно-семантичним класом складного речення. Це визнання призвело до відмови від традиційного уподібнення їх до сполучникових і викликало спроби будувати класифікацію на підставі їх структури і семантики. Одна з таких спроб належить М. Поспелову (Поспелов 1950). В основу поділу БСР ним був покладений семантичний критерій. Серед БСР виокремлювалися два основних типи: 1) речення однорідного складу, частини яких однотипні у смислового відношенні; 2) речення неоднорідного складу, частини яких у смислового відношенні різнотипні і є різними сторонами утворюваного ними цілого. У межах цих типів виділяються часткові різновиди – також за характером смислових відношень між частинами. Речення однорідного складу діляться на речення зі значенням перерахування і речення зі значенням зіставлення. Серед речень неоднорідного складу розрізняються речення зі значенням зумовленості, причиново-наслідкові, з'ясувальні, пояснювальні та приєднальні. Ця класифікація була важливим етапом у вивченні БСР. Однак вона не була спрямована на вивчення його формальної організації. Між тим БСР – це не безформне утворення, а складні речення зі специфічною формальною організацією, а тому їх класифікацію необхідно будувати з урахуванням формальних розбіжностей.

Отже, постало завдання надати лінгвістові якомога більше мовних фактів різних дискурсів, щоб виявити закономірності поєднання простих речень у безсполучникових складних структурах на великих різностильових масивах текстів, що дасть можливість дослідникам української мови більш точно й аргументовано встановити синтаксичну і семантичну ємність БСР. Результатом такого дослідження буде такий важливий лексикографічний продукт, як електронний частотний словник всіх моделей БСР, який може бути використаний в генеративній граматиці. Але він не єдиний. Другим видом лексикографічного продукту передбачається електронний словник сполучуваності простих речень у складному реченні, оскільки при автоматичному синтаксичному аналізі (АСА) встановлюються не тільки зв'язки між словами, а й між реченнями.

Розроблено лінгвістичне і програмне забезпечення, в результаті роботи правил АГАТ-граматики лінійна морфологічна структура речення перетворюється на двомірну деревовидну синтаксичну структуру – дерево залежностей.

Намагаючись розробити всебічну й чітку техніку лінгвістичного дослідження, ми скерували свою увагу на зовнішню мовну форму, використовуючи дистрибутивний аналіз, коли кожне явище вивчається в оточенні інших явищ й у взаємодії з іншими явищами. Лінгвістичні одиниці ототожнювалися і класифікувалися не на основі значення, як це мало місце у традиційній граматиці, а на основі їх розподілу (дистрибуції) в мовленні. Оскільки граматика залежностей ґрунтується на теорії словосполучень і синтаксичних зв'язків, основними поняттями якої є керування, а отже – валентності, схарактеризуємо теоретичні принципи їхньої будови. 1. Дерево будується з одиниць одного таксономічного рівня – зі словоформ. Службові слова, як і повнозначні, вважаються мінімальними елементами синтаксичної структури. 2. Словоформи у реченні зв'язані відношенням підпорядкування, яке є узагальненням традиційних синтаксичних відношень керування, узгодження, прилягання (сурядність й однорідність вписуються в загальну систему підпорядкування). 3. У реченні є одна абсолютно незалежна словоформа – присудок. Усі інші словоформи підпорядковуються якомусь «хазяїну», причому тільки одному, однак одна словоформа може підпорядковувати більше двох словоформ. Структура залежностей закінчується словоформами, яким не підпорядковані жодні інші словоформи. Ієрархічна структура залежностей між словоформами речення зображується графічно за допомогою дужок, стрілок або, як на рис. 1, у вигляді дерева залежностей.

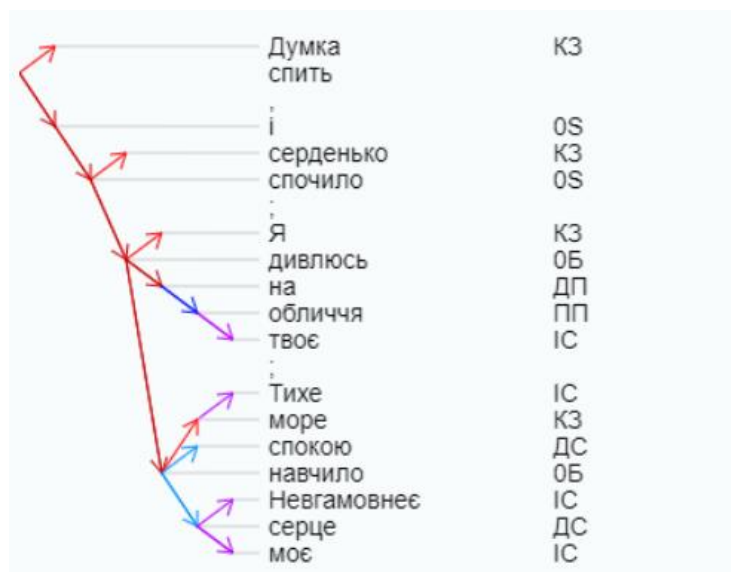

Рис. 1 Дерево залежностей речення № 24 поезії «На човні» (текст 11465)

Як для кожної словоформи можна задати набір підпорядкувань, який відображає її поведінку в мовленні при побудові конкретних речень – а такі моделі описують валентності словоформ, тобто потенційні синтаксичні сполучуваності певної словоформи із залежними від неї словоформами, – так і для кожного простого речення (предикативної частини) складного речення можна задати коди типів зв'язку між ними (сурядне / підрядне / безсполучникове тощо) і одержати всі складні речення з певним типом зв'язку (коди представлені на рис. 1 справа від графа).

На рис. 1 у складному реченні спостерігаємо чотири предикативних частини: перша (*Думка спить*), друга (*серденько спочило*) зв'язані сурядним зв'язком за допомогою сполучника *і* (код 0S); третя (*Я дивлюсь на твоє обличчя*) і четверта (*Тихе море спокою навчило невгамовнеє серце моє*) – частини безсполучникового речення, розділені крапкою з комою. За правилами АГАТ-граматики предикативні частини зв'язані між собою дугою, яка спрямована від кореня попереднього речення (*спочило*) до кореня наступного (*дивлюсь*) і, відповідно, від *дивлюсь* до *навчило* (всім приписано код безсполучникового з'єднання 0B). Саме за цим кодом автоматично було відсортовано всі речення із синтаксичного словника дерев залежностей, укладеного для 3 243 речень Корпусу текстів Лесі Українки.

Зазначимо, що наша увага сконцентрована саме на безсполучникових реченнях. Корпус текстів з такими реченнями, які слідує одне за одним із безсполучниковим зв'язком, у творчості досить значний (40 %), що є свідченням певної установки на «згущеність» у вживанні одиниць поетичної мови і тексту. Такі випадки «згущеності» БСР можуть бути пов'язані з певним типом композиції, самий характер і принципи якої визначаються з формальної точки зору вибором способу повторюваного безсполучникового синтаксичного зв'язку, але в переважній більшості випадків різною у плані смислу і конструктивних особливостей. Подібним чином організовані фрагменти являють собою приклад смислової щільності і глибини поетичних текстів Лесі Українки.

Плинь, моя пісне, як хвиля хибкая, – Вона не питає, куди вона плине; Линь, моя пісне, як чайка прудкая, – Вона не боїться, що в морі загине («Граї, моя пісне», 11 463, реч. 3).

Модель цього речення така: $P1 - P2 > P3; P4 - P5 > P6$, де P_n – номер предикативної частини, знаки $> <$ позначають напрям підпорядкування (правостороннє, лівостороннє), знаки пунктуації (тире, крапка з комою, три крапки), а також коми із сурядними сполучниками зберігаються. Це речення складається з шістьох предикативних частин: дві з підрядним зв'язком (знак $>$ вказує, що головним є лівостороннє, а підрядним – правостороннє речення), дві – із безсполучниковим, а тире розділяє ПЧ. Це речення є взірцем абсолютної симетричної будови як за формою, так і за змістом.

Згущеність безсполучникових речень спостерігаємо:

1) у межах одного складного речення з поезії «Епілог» (реч. 22):

Найкращі дні свої провесни ми зустрівали сумом; тоді якраз погасли всі вогні і вкрилось темне море сивим шумом; порікування дрібних камінців наводило оспалість і досаду; минув час оргій, не було вінців, і на вино не стало винограду; старі мечі поржавіли, – нових ще не скували молодії руки; були поховані всі мертві, а в живих не бойової вчилися ми науки; стих карнавал, а тії, що пили, для нас покинули важке похмілля – ми, лицарі без спадку, не могли так бучно справити собі весілля... О, ви, що полягли в таку смутну весну, як вдарили недосвіти-морози, – нащадки не складуть вінців вам на труну, вам не квітки пристали, тільки сльози!

$P1; P2 \text{ і } P3; P4; P5, \text{ і } P6, \text{ і } P7; P8 - P9; P10, \text{ а } P11; P12, > P13, P12 - P14... P15, > P16, P15, > P17, P18!$

2) у межах цілого тексту, коли всі речення характеризуються безсполучниковістю, як в поезії «У чорну хмару зібрала ся туга моя...»:

Реч. 1 *У чорну хмару зібрала ся туга моя, Огнем – блискавицею жаль мій по ній розточився, Ударив перуном ту серце, І рясним дощем полились мої сльози.*
P1, P2, P3 і P4.

Реч. 2 *Промчала та буря-негода палка надо мною, Але не зломил мене, до землі не прибила, Я гордо чоло підвела І очі, омиті сльозами, тепер поглядають ясніше, І в серці моїм переможній співу лунають.*

P1, P2 і P3 і P4

Реч. 3 *Весняная сила в душі моїй грає, Її не зломил зимові морози міцні, Її до землі не прибили тумани важкі, Її не розбила і ся перелітняя буря весняна.*

P1, P2, P3, P4.

Реч. 4 *Нехай там збирається гірша, страшніша негода, Нехай там узброїться в гостру, огненную зброю, Я вийду сама проти неї І стану – помір'яєм силу!*

P1, P2, P3 – P4!

Дослідження показало, що в текстах БСР беруть участь у формуванні текстових фрагментів значного обсягу – згущення спостерігається у 30 % БСР. Це цілі синтаксичні комплекси з домінувальним безсполучниковим зв'язком речень, причому слідує одне за одним по 2 речення (92 випадки), по 3 (26 випадків), по 4 (10 випадків), по 5 (5 випадків), по 6 (2 випадки). БСР сприяє більш щільному смислового зв'язку речень, єдності виконуваної ними текстоутворювальної функції, надає тексту «просторовість», робить його композиційно рухливим.

В основу внутрішньої типології текстів із «згущенням» вживанням безсполучникового зв'язку (БЗ) може бути покладений характер зв'язку між частинами БСР, що виражається графічними засобами: три крапки, крапка з комою, тире, двокрапка (Грек 2006: 418). Однорідні за способом графічного оформлення БСР сполучаються в таких текстах з різнотипними БЗ.

Приклад тексту зі згущенням вживанням БЗ, де він позначається переважно за допомогою крапки з комою і трьох крапок:

Лицарство йде, земля гуде; Зійшлись ворожі лави... («Роберт Брюс, Король шотландський», реч. 9).

P1, P2; P3 ...

Сама ознака «згущеності» виявляється при такому підході важливою для характеристики поетичного стилю і поетичної стратегії Лесі Українки: *Ні долі ні волі у мене нема, Зосталася тільки надія одна: Надія вернутись ще раз на Вкраїну, Поглянуть іще раз на рідну країну, Поглянуть іще раз на синій Дніпро, – Там жити чи вмерти. Мені все одно; Поглянуть іще раз на степ, могилки, Востанне згадати палкій гадки...* («Надія» 11431, реч. 1), де послідовно вжиті спочатку БСР із комою і двома крапками, потім БСР з тире, крапкою з комою, а заключне речення – з трьома крапками. Семантичне мотивування вживання двокрапки – це вираження пояснювальних відношень між частинами БСР, які служать знаком подальшого розвитку ліричного сюжету, позначаючи момент слідування подій. Тире в наведеному реченні функціонально заміщає сполучник *коли*, а крапка з комою слугує у структурі виокремленню кожного образу або картини і ніби

сповільнює процес їх сприйняття читачем. Нарешті, три крапки в кінці речення позначають незавершеність висловлення, викликану хвилюванням поетки.

Варіантний випадок «згущення» трьох крапок можна побачити у вірші «Місячна легенда» (реч. 46): *Ночі весняні, ночі місячні... спів солов'їний... Потім співи матусі кохані... Знову спів – дивний спів янголиний!*

У ньому згадуються картини весняної ночі, виділяються головні моменти – спів солов'їний, спів коханої матусі. Три випадки трьох крапок позначають паузи при переході від однієї думки до іншої, які сповільнюють сприйняття і переживання. В останньому реченні при посиленому протиставленні вживається тире.

Привертає увагу речення вірша «Віче», у якому спостерігаємо симетричне кільцеве вживання графічних ознак БСР: *Ой, видно, шлях був довгий та трудний, либонь, їм там судилось ночувати ... Таємне віче розійшлося таємно: скрадалися ніжки маленькі тихо у темряві; ніхто не озивався: ручки стискалися мовчки на прощання; за брамою всі різно подались ... Де ви, мої товариші колишні?* (реч. 24).

P1 ... P2: P3; P4: P5; P6 ... P7?

Після першого й останнього речень вжито три крапки, тобто на початку тексту для вказівки, що виклад продовжується, і в кінці. Такий обрив у логічному розвитку думки несподіваний при переході від однієї думки до іншої між, у принципі, завершеними реченнями. Але останні три крапки прояснюють розстановку графічних знаків: події, описувані в даному уривку речення і попередньому, розділені тривалим проміжком часу.

У цьому реченні симетрично розташовані двокрапка між реченнями P2 і P3 та P4 і P5, що підтверджується змістовою кореляцією: (утаємниченість: *віче розійшлося таємно* (P2) і *ніхто не озивався* (P4); *скрадалися ніжки* (P3), *ручки стискалися* (P5)). Тобто другі частини (речення P3 і P5) доповнюють і пояснюють зміст перших (P2 і P4), що засвідчує високий ступінь семантичної зв'язності. При цьому парами вони відокремлені між собою і наступним реченням P6 крапкою з комою. Це сприймається на фоні повторів у тексті як зв'язність зображуваних у реченні подій.

Було підраховано кількість випадків вживання у БСР «сильних» графічних ознак. Виявилось, що перше місце у творах Лесі Українки посідає тире: з 508 БСР 200 (це 39,85 %), друге і третє місця з незначною різницею за крапкою з комою (126 випадків; 24,8 %) і двокрапкою (114 випадків; 22,4 %). Двокрапка частіше використовується в конструкціях із перерахуванням (82,54 %). Набагато рідше двокрапка ставиться між частинами складного речення (10,94 %). На останньому місці три крапки (68 випадків; 13,4 %). Така увага до розділових знаків не випадкова. Внутрішня форма російського терміна «знаки препинания» означає «остановка», «перерыв», а в українській мові «розділові знаки» «розділяють» речення на частини і вказують на відношення частин у фразі. За влучним зауваженням В. Звегинцева, «розставити розділові знаки в ... складних реченнях ... по суті справи значить розгадати думку автора» (Звегинцев 1976: 186). Більше того, В. Критською було доведено в дослідженні, присвяченому знакам пунктуації, що вони як формальні виразники композиційно-сислової структури конкретного тексту, без яких неможливо передати зміст цілого, відносяться до текстотворювальних одиниць. Цей висновок, зроблений В. Критською, в результаті

аналізу великого фактичного матеріалу, показав співвідношення границь тексту різних рівнів його членування з місцем пунктуаційних позицій; послідовність знаків повторює лінійну послідовність вкладення текстових одиниць (Критская 1991).

Для характеристики БСР із семантико-комунікативної точки зору нами було використано семантичну класифікацію (Грек 2006: 377), в якій виокремлювалися БСР зі значенням **споглядання** – вони являють собою один з різновидів БЗ із з'ясувальними відношеннями, перша частина яких включає дієслово в особовій формі зі значенням зорового сприйняття.

Другий тип представлений питально-відповідними структурами. Вони описуються протиставними, порівняльними й розділовими відношеннями (Напр., *Ходить смутний козаченько Та думку гадає, А русалка чеше коси Та пісню співає: «Любий козаче, чого ти ходиш Смутний по темному гаю?»* («Русалка» 11476, реч. 85). Модель P1, а P2: «P3»?

Третій тип – це ряди номінативів, – сполук, утворених на основі перерахування, напр.: *Гомін, стогін, квиління пташині, Б'ється хвиля, як в люту гори* («Негода» 11466, реч. 3). Модель: P1, P2, P3, P4 .

БСР першого типу виражає споглядальність поетичної індивідуальності Лесі Українки; **другого типу** – служать вираженню діалогічного начала її поезії і підкреслюють значущість діалогу в пізнанні світу для Лесі Українки-поетки. **Третій тип** – з однорідним рядом номінативів – пов'язаний з установкою поетки на зображальність, смислову і предикативну єдність поетичного тексту, його емоційність.

Безсполучникові з'єднання із семантикою споглядання. Не можна сказати, що у творчості Лесі Українки ця група БСР є численною (47 прикладів з 1849, тобто 2,54 %). Маркерами семантики споглядання є «я – суб'єктність», виражена першою особою займенника «я», і дієслівні форми в першій частині БСР, які несуть семантику зорового сприйняття, ментальної оцінки, уяви, формуючи образ сприйняття світу поеткою. Ми довели у (Дарчук 2020), що лірична суб'єктність – важлива властивість поетичного світосприйняття Лесі Українки, але, як свідчать наші дані, її натурі не властиве споглядання, однак нечисленні приклади слід розглянути. Очевидно, світ вона (або ліричний герой) не стільки бачить таким, яким він їй відкривається, скільки чує душею й усвідомлює розумом.

Минаю я, було, долини, й гори, і моря гучного непевнії простори, чужі краї обступлять навкруги, захопить ніч; на горах чорні тіні, на морі хвилі, тумани в долині здаються наче справді вороги («Минаю і, було, долини, й гори...», реч. 1).

Реве-гуде негодонька, негодоньки не боюся, Хоч на мене пригодонька, Та я нею не журюся («Re (пісня, brioso)», реч. 1).

Як тяжко! Моє серце повне жаху: Умру без слави, навіть без могили! («Сон», реч. 28).

При цьому образ сприйняття (тіні, хвилі, тумани, як **вороги; негодонька, зневіра**) може служити характеристикою «я – суб'єкта» – стійкість, незламність, сміливість поетеси. В іншому контексті:

Не марної слави, не сміху пустого, – Я сліз буду в світі шукати, Для сліз отих щирих, для смутку святого Ще варто і жити, й співати («Місячна легенда», реч. 99).

БСР зі значенням споглядання представлено ще у двох різновидах. Перший різновид включає до свого складу в першій частині дієслово звукового або зорового сприйняття, яке вказує на споглядацький характер сприйняття світу:

Стояла я і слухала весну, Весна мені багато говорила, Співала пісню дзвінку, голосну, То знов таємно-тихо шепотіла (звук) («Стояла я і слухала весну», реч. 1).

*Вільні співи, гучні, голосні В ріднім краю я чути бажая, – чую скрізь го-
сіння сумні!* (звук) («Sol (Rondeau)», реч. 2).

... Я обізваюсь... Ні. Голосу голосу не стане (звук) («Одержима», реч. 353).

Другий різновид має у своєму складі дієслово та / або лексему зі значенням сновиду і займенник 1 особи у формі *мені* або *я* (*мені* снилося, *сон мені* сниться, *я бачу сон*).

Контексти з БЗ споглядання першого різновиду у творчості Лесі Українки майже завжди включає лексеми, які позначають сон, сновиди:

Знов весна і знов надії В серці хворім оживають, Знов мене колишуть мрії, Сни про щастя навівають («Знов весна і знов надії...», реч. 1).

Була я щаслива, безмірно щаслива; Приснилось мені... та того не списать! («Сон літньої ночі», реч. 4).

Був сон мені колись: богиню ясну Фантазії вбачали мої, І друга любого по-
добу красну Богиня прийняла тієї ночі («Сон», реч. 1).

Чудова мрія, розкіша та ясна, Кохано в ту ніч обгорнула мене, Приснилась мені люба доля прекрасна, Приснилось невидане щастя дивне («Сон літньої ночі», реч. 3).

У спогляданні поезій Лесі Українки момент безпосереднього сприйняття світу пов'язаний з проникненням у духовну сутність, в єдності із внутрішнім сприйняттям світу і в єдності з внутрішнім баченням або у протиставленні йому:

Ні, я хочу крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні, Без надії таки сподіватись, Жити хочу! (надія) («Contra spem spero», реч. 3).

*Ви щасливі, холоднії зорі, ясні, тверді, неначе з кришталю; якби я була зір-
кою в небі, я б не знала ні туги, ні жалю* («Ви щасливі, пречистії зорі...», реч. 3).

*Спокійна я, боротися не хочу, В душі у мене іншії бажання: Я тільки дум-
кою на світі буду жити, Я хочу слухать річ твою урочу і на своїм чолі твоє
сіяння почуть бажая хоч єдину мить* (стан споглядання) («До музи», реч. 2).

На спосіб сприйняття світу, земного життя значною мірою відбивається її фізичний стан, через який Лесі Українці довелося тривалий час лікуватися на чужині:

*Ні долі, ні волі у мене нема, Зосталася тільки надія одна: Надія вернутись
ще раз на Вкраїну, поглянуть іще раз на рідну країну, Поглянуть іще раз на синій
Дніпро, – Там жити чи вмерти, мені все одно; Поглянуть іще раз на степ, мо-
гилки, Востаннє згадати палкії гадки...* («Надія», реч. 1).

Леся Українка бачить образи і картини, які доступні світу і можливі у зем-
ному бутті:

*Запевне, бридко, між гадюк попасти, Та я їх не боюсь, суд не страшний для
мене, – Небесний, чи земний для мене все одно, Однакові для мене рай і пекло, Бо
я не вірю в них* («Грішниця», реч. 57).

Ця конструкція є складною і з точки зору образів (пекло з бридкими гадюками), і текстових зв'язків між предикативними частинами. Образи розділяє текстовий і віршовий простір із сильними розділовими знаками, а також з різними видами сполучникового зв'язку: вводить і завершує сюжет однакова анафорична модель **я + вони + не + боятися / вірити**, яка є своєрідним композиційним колом у структурі тексту. На фоні тотожних частин яскравіше сприймається різниця споглядальних картин.

БСР споглядання в поетичній мові Лесі Українки відображають зорове сприйняття світу ліричним суб'єктом, що проявляється в його образах:

І серце, хоч і звикле до блукання, до чужини, до вічного змагання, чогось, бувало, плаче в тій порі, немов дитина, в темряві забута, немов людина, у тюрму замкнута, аж поки очі не знайдуть зорі, – тоді затихне плач... І я дивую, чим серце втішилось? («Минаю я, було, долини, й гори...», реч. 2).

БЗ діалогічного типу (176 з 1 849 – 9,52 %). Це єдності типу питання-відповідь (П-В), особливості вживання якого у поетичному мовленні пов'язані зі специфікою ліричного діалогу та інших факторів комунікації. У творчості Лесі Українки даний різновид БСР грає помітну роль. Це пояснюється тим значенням, яке поетеса надавала діалогічним відношенням у внутрішньому досвіді особистості, де внутрішнє «Я» поділяється на сфери «Я» і «Ти».

У поемі «Одержима» представлено діалог – текстова єдність двох партій – «одержимої духом» Міріам і Месії. Симетрія питання і відповіді посилюється строгим розподілом строфічного простору між двома партіями. Питання ставляться по черзі обома і являють собою роздуми про віру, душу, любов (навіть до ворогів!).

Месія *Ти не наводь обмови зайвої на власну душу, – такою чорною вона не може бути.*

Міріам *О ні, Учителю, вона чорніша, ніж хата-пустка, що після пожежі чорніє порожнечею. Вода твоїх речей, цілюща та живуца, душі моєї вигоїть не може. Вода боронить від огню живого, згорілу ж хату дарма поливати.*

Месія *Та що тобі спалило душу, жінко?*

Міріам *Не знаю: чи ненависть, чи любов («Одержима»).*

Смислова і текстова відособленість питання і відповіді не заважає, однак, бачити їхню структурно-семантичну й композиційну спільність. У структурному плані на значно більшому матеріалі ширшим є контекст питання, у змістовому – відповідь.

У змістовому плані БСР являють собою структуру П-В різного обсягу. Звичайні питання і відповідь пов'язані з різними мовленнєвими партіями, голосами:

І подумав співець: «Ох, як скучно! Там же, в світі, в часи незабутні було весело, ясно та бучно! Втіха, квіти і лаври слаутні... Що се? знов я той чад споминаю? Ні, я з пам'яті вирву ту славу! Я ненавиджу, я проклинаю Ту юрбу неправдиву, лукаву!» («Місячна легенда», реч. 38).

Мовленнєві партії питання й відповіді виділяються графічно за допомогою лапок. Але відповіді, які являють собою мову персонажів, відділені від питального фрагмента знаком тире й абзацом:

« – Отак, сестрице! так мовляєш! Певне, мене ти більш не кохаєш!»

« – Не гнівайсь, серце, за мої речі... Прийду сьогодні на дівич-вечір! Тебе, сестрице, я не забуду, – За старишу дружку у тебе буду» («Русалка», реч. 23).

На суб'єктів поетичного діалогу можуть вказувати й імена, включені до складу основного тексту, найчастіше вони виступають у позиції звертання, де в умовах поетичного мовлення ці імена реалізують і свою номінативну функцію:

Тоді з громади виступа Роберт і промовляє: «Отак тепер шотландський люд Англіїцям об'являє: «Наш край віддавна вільним був, Таким повік він буде; Ви бачили, як прав своїх Боронять наші люде» («Роберт Брюс, король шотландський», реч. 93).

Річ же той хлопчик при неньці коханій, Що обіцяла ясну Долю і славу дитині жаданій, Як колихала до сну: «Спи, любий синоньку! Спи, моя врода» («Місячна легенда», реч. 14).

Помітним є те, що дійові особи віршів узагальнені і невизначені – Леся Українка почасти оформлює діалог, не називаючи їхні імена.

Спинилася богиня і за руку Взяла мене, І словом говорила: «Вважай і пам'ятай мої слова й науку: То світовий орган, і доля так судила, Що тільки раз він має гук подати, Страшний той гук, потужний і величний, По всіх країнах має залунати І перекинути світовий стрій одвічний» («Сон», реч. 8).

ПВ-структура з персоніфікованими образами-символами може розглядатися як спосіб тлумачення смислу символу, як у вірші «В'язень», де думка про волю порівнюється із вільною птахою:

А думка рветься в той широкий світ, Його вкрива тепер весняний цвіт – «Забудь той світ! Міцна твоя темниця! І думка пада, мов підбита птиця» («В'язень», реч. 3).

Є приклади П-В єдностей, де питання суб'єкта Я спрямоване на одного й того ж суб'єкта, заміщеного займенником **що** у питанні:

Похолонув козаченько, не чує, не баче, Як над ним його кохана Вбивається, плаче: «Чи се ж тії карі очі, Що я цілувала, Чи се ж тее біле личко, Що я милувала?» («Русалка», реч. 102).

Або інший приклад, коли протиставлено ТИ авторському МИ:

Та коли ти забудеш про справу честі й волі народу свого, схочеш інші, багатіші землі Прилучати до панства твого, – Ми не підєм тоді за тобою, Щоб чужого добра здобувать, Нам не тісно у рідній країні, нам не треба в чужу мандрувать! («Роберт Брюс, король шотландський», реч. 114).

БСР з однорідним рядом номінативів (всього 36 прикладів). У поетичній мові Лесі Українки виявляється вживання БЗ з однорідними рядами номінативного типу:

Високеє і темнеє склепіння, одно віконце, вузьке, мов стрільниця, – Крізь нього сиплеться біде проміння, І падає на стіну; височенний орган стоїть там, наче скеля дика, Де був прикований Титан страшенний, Що забажав освіти чоловіка («Сон», реч. 7).

Наведені приклади показують діапазон цих утворень у границях «текст – складне речення». Цей тип безсполучникових утворень може розглядатися в ряду інших форм перерахування, включаючи і приєднувальний зв'язок при перерахуванні.

Надії і розпач... дівчина Зірвала лавровий вінець І в хвилях шумливого моря знайшла своїй пісні кінець («Сафо, реч. 4).

Відомо, що в номінативах присутня вербально не виражена я – суб'єктність з номінативними однорідними або перерахувальними рядами, які покликані передавати або моделювати безпосереднє сприйняття образів, ситуацій, вражень як цілісну картину (Грек 2006: 409]. Номінативи цього ряду розрізняються характером емоційно-експресивного забарвлення, сигналами якого виступають три крапки, знак оклику. Однак сама експресивність ніби виникає із характеру образів, які виникають в уяві поетеси:

Згадала околиці рідні: Скрізь квіти, ряс, ясна роса... («В магазині квіток», реч. 31).

Зображальність і смислова ємність виявляються важливими стилістичними ознаками цієї форми БСР.

Гомін, стогін, квиління пташині..., Б'ється хвиля, як в лютomu горі («Не-года», реч. 3).

Три крапки після номінативів служать сигналом смислового і синтаксичного «зсуву», зумовленого зміною перспективи образів, які сприймаються.

Двочленні номінативи у складі БСР викликають ілюзію вичерпаності предметного ряду. Можливі й інші варіанти БЗ з номінативними рядами цього типу. Такий безсполучниковий ряд у вірші «Русалка» стоїть на самому початку і розташовується в межах одного рядка:

Червона калінонька, А біленький цвіт; Ой чи не жаль тобі, Галю, Молоденьких літ?.. («Русалка», реч. 35).

Багаточленний номінативний ряд з відношеннями більш або менш тісної смислової синтаксичної зв'язаності номінативів корелює із ситуативною, референтною зв'язаністю образів осіннього пейзажу і внутрішнього стану у вірші: «Талого снігу платочки сивенькії», який починається рядками: *Талого снігу платочки сивенькії, дощик дрібненький, холодний вітрець, проліски в рідкій травичі тоненькії, се була провесна, щастя вінець?*

У другому реченні продовжується номінативний ряд, але з протилежним першому настроєм: *Небо глибокеє, сонце ласкавеє, пурпур і злото на листі в гаю, пізніх троянд процвітаня яскравеє осінь віщує – чи то ж і мою?* («Талого снігу платочки сивенькії», реч. 2).

Здається, що такі БСР перерахувально-приєднальні речення не мають логічної межі, вони іноді завершуються узагальненою сентенцією (чи віщує осінь провесну, щастю вінець?). Іноді немає логічного зв'язку і послідовного зчеплення фраз, оповідь переводиться в інший смисловий план, в іншу смислову сферу:

Той самий вираз і усмішка мила, Той самий погляд довгий, розумливий, На плечах лиш барвисті мала крила, Вінець над чолом з лавру святобливий («Сон», реч. 436).

В час гарячий полудневий Виглядаю у віконце: Ясне небо, ясне море, ясні хмарки, ясне сонце («Тиша морська», реч. 1).

Багаточленні ряди відображають сутність навколишньої дійсності, її перебігу, а уявна еліптичність ланцюга або незавершеність ряду створює експресивне

хвилювання мовлення, і в них виявляється стихійність поетичної мови. Зображальна функція БСР із двочленним номінативним рядом яскраво виявляється у вірші «Сон»:

Подвійний мій розпач, подвійний мій жаль, Моя нерозважна печаль!... «Он пісня з високого муру лунає» («Сон», реч. 2).

Ночі весняні, ночі місячні... спів солов'їний... Потім співи матусі кохані... Знову спів – дивний спів янголиний! («Русалка», реч. 46).

Текст цього вірша будується головним чином на номінативах, хоча деякі з них за своїми ознаковими властивостями й характером зв'язку із сусіднім компонентом виявляють і ознаки двоскладного речення з іменним присудком, при цьому сприйняті зором, слухом, відчуттям, образи місячної ночі набувають символічного звучання.

Серед БСР з номінативними рядами виокремлюються випадки, в яких один з номінативів або всі члени номінативного ряду виявляють ознаки звертання, а вся структура комунікативно тяжіє до утворення діалогічного типу.

Ти моя щира, гартована мова, Я тебе видобуть з піхви готова, Тільки ж ти кров з мого серця проллєш, Вражого ж серця клинком не проб'єш... Вигострю, виточу зброю іскристу, Скільки достане снаги мені й хисту. Потім її почеплю при стіні («Слово, чому ти не твердая криця», реч. 3).

У текстах Лесі Українки такі БСР вживаються постійно. Ознаки звертання в номінативі також посилюються, коли їх кілька:

Сторононько рідна! Коханий мій краю! («Сторононька рідна! Коханий мій краю!», реч. 1).

У текстах Лесі Українки привертає увагу БСР з номінативним рядом, який відкривається вигуком «О», частіше це номінативи-оклики: *Ох, лютий бій, останній бій, – Щаслив, хто переможе!...* («Роберт Брюс, король шотландський», реч. 86).

Вони умовно можуть бути поділені на дві групи. Одні характеризуються високим ступенем ознаковості всіх компонентів номінативного безсполучникового ряду, а другі в позиції першого компонента мають звертання-номінатив.

По всій Шотландії йде гук Луною голосною: «До зброї, браття! ось іде Король Едвард війною!» «Гей, миле браття! чи у нас Ясної зброї мало?» («Роберт Брюс, король шотландський», реч. 7).

Однорідні ряди номінативів, пов'язаних між собою способом безсполучникового зв'язку, служать сигналом індивідуальної манери поетеси. Вони свідчать про тенденцію до лаконізму, емоційну піднесеність та схвилюваність, сполученість зображуваного із глибинним його баченням і переживанням.

Безсполучникові складні речення досить неоднорідні за своєю структурою і характеризуються багатством і різноманітністю семантичних відношень між предикативними частинами, якими передаються багатогранні значеннєві відтінки. Безсполучникові утворення, не співвідносні із сполучниковими, виражають такі синтаксичні відношення між предикативними частинами, які не передаються сполучниковими реченнями. Напр., у реченні

Хто так недавно приймав гучну славу, світ того хутко забув: Кинув співець тоді юрбу лукаву, В рідний свій край повернув («Місячна легенда», реч. 26).

З одного боку, перша частина БСР спрямована на розкриття змісту другої частини, яка несе основний зміст, з іншого, спостерігаємо причиново-наслідковий характер між змістом першого і другого речень. А от сполучникових утворень з подібними синтаксичними складними відношеннями компонентів не існує.

У реченні з вірша «Уривки з листа» *Рифми, дочки безсонних ночей, покидають мене, Розмір, неначе химерная хвиля, Розбивається раптом об кожену малу перешкоду, Ви даремне шукали б у ньому дев'ятого валу, могутньої хвилі, що такт одбива течії океану, Думки навіває мені тепер Чорне море – Дике, химерне воно, ні ладу, ні закону не знає, вчора грало-шуміло воно При ясній, спокійній годині, Сьогодні вже тихо й лагідно до берега шле свої хвилі, Хоч вітер по горах шалено жене сиві хмари* (реч. 2) шість предикативних частин при нульовому показникові зв'язку, але з виявленням додаткових семантичних відношень. Перше і друге речення пов'язані між собою змістовно підметами, які, хоч і належать до одного поняттєвого класу віршознавчої метрики (*рифми, розмір*), але занурені в різні змістові контексти: «рифма» називається «дочкою безсонних ночей», а віршовий «розмір» порівнюється з «химерною океанською хвилею». У третьому автор, звертаючись до уявного «ви», поєднує умовність (*даремне шукали б*) з констатацією факту (*Дике, химерне воно, ні ладу, ні закону не знає*) і часовою послідовністю (*вчора грало-шуміло... сьогодні ... шле свої хвилі*). Ці речення недостатньо чітко виражають характер відношення між частинами і приховують у собі великі експресивні можливості. Пауза і відповідна інтонація через відсутність сполучників сприяє динаміці описуваних подій, мало властивих сполучниковому оформленню складних речень. Однак у них більшої значимості набуває інтонація, яка стає основним засобом зв'язку між предикативними частинами.

Не зважаючи на тривалі дискусії щодо статусу безсполучникових речень (одні лінгвісти виділяють їх в окремий тип (С. Дорошенко, Б. Кулик, Л. Кадомцева, С. Бевзенко, К. Шульжук та ін.), інші виводять за межі речення (І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська та ін.) або ж розподіляють між складносурядними і складнопідрядними реченнями (І. Вихованець), ми вважаємо, що за відсутністю сполучного елемента і властивістю безсполучникових речень виражати своєрідну порівняно зі сполучниковими утвореннями семантику і передавати стилістичні відтінки вони посідають самостійне місце в системі складних речень як окремий тип. Ми підтримуємо думку С. Дорошенка, який розглядає безсполучникові складні речення як окремий тип складних структур, підкреслює, що «безсполучникові складні речення – синтаксичні одиниці, які відзначаються специфічним змістом і своєрідним стилістичним забарвленням у порівнянні з іншими видами сполучникових складних речень – складносурядних і складнопідрядних» (Дорошенко 1980: 29).

Без орієнтації на складносурядні і складнопідрядні речення розглянемо решту БСР з вибірки, які покласифіковано за структурно-семантичним принципом, оскільки структурні властивості – засоби конструювання БСР – не можна ізолювати від семантичних – загального значення. Структурні властивості відображатимуться в моделях БСР.

Першу, найчастотнішу групу (78 од.) становлять БСР з перелічувальною семантикою, які виражають загальне значення переліку без поділу на речення з

одним часовим планом та зі значенням часової послідовності. Як зазначає С. Дорошенко, їх семантика – різнопланова, вона виявляється по-різному: одне речення може бути тлом для зіставлення чи протиставлення, уточнювати чи коментувати інше, виражати додаткове повідомлення до нього, виражати умову, причину, мету дії. Така його роль встановлюється лише за умов існування іншого компонента, з яким він співвідноситься.

Тоді війною звали братовбивство Во ім'я правди, волі, віри, честі, А кроволиття звалось героїзмом; Убожеством там звали смерть голодну, багатством – нагробовані маєтки, Простотою – темноту безпросвітну, Ученістю – непевне блукання, бездушну помсту звано проавосуддям, А самоволлю деспотичну – правом («Коли втомлюся я життям щоденним», реч. 11).

P1, а P2; P3, P4, P5, P6, P7, P8.

У цьому БСР спостерігаємо еліпсис присудка звали у трьох складниках, що відновлюється від попереднього речення. Еліпсис надає мові лаконічності й емоційного насаження, сприяє взаємодії речень, які набувають пояснювальної та зіставної семантики.

З тихим плескотом на берег Рине хвилечка перлиста; Править хтось малим човенцем, – В'ється стежечка злотиста («Тиша морська», реч. 4).

P1; P2, – P3.

Зіставляються однотипні несхожі явища (*рине хвилечка і хтось править човном, в'ється стежечка*), які відбуваються паралельно.

Другу, також численну групу складають БСР за кореферентністю, тобто референційною тотожністю, коли в обох предикативних частинах імена посиляються на один і той самий об'єкт позамовної дійсності (44 взірці). Напр.:

*Старшина Лічила ранком **військо** і багато Найкращих **вояків** у ньому бракувало: ніхто не знав, де й як **вони** лягли («Грішниця», реч. 5).*

P1 і P2: P3, (де) P4.

Кореферентні пари *військо – у ньому; вояків – вони* сприяють зв'язності предикативних частин безсполучникового речення. Кореферентними є займенники, числівник *один* у займенниковому значенні, прислівники, напр.:

*Багатіла чужа **хата**, Лиха **там** не знали; – **Туди** й наші українці Дари доношали.*

P1, P2; – P3.

Третю, нечисленну групу (4 взірці) складають БСР, для яких характерні смислові відношення між предикативними частинами з доповнювальним компонентом, коли друга предикативна частина є продовженням викладу додаткових даних про особи, предмети чи обставини, причому структурним показником таких речень є порядок розташування частин: у препозиції стоїть пояснюваний компонент (*потіхи*), у постпозиції – пояснювальний (*утіхи*).

*Кінчалася пісня, слова жалібнії Змінилися в слово **потіхи**: Що там десь, у Бога, за муки земнії – **Небеснії** ждуть нас **утіхи** («Місячна легенда», реч. 83).*

Поширені в досліджуваних поезіях безсполучникові складні речення з однорідними частинами. Ці конструкції Леся Українка використовує для опису природи, певних станів, подій тощо, наприклад:

Грає вільне широкеє море, Гомонять його хвилі гучні («Роберт Брюс, Король шотландський», реч. 62).

В обох наведених реченнях спостерігаємо надзвичайно поширений прийом у поетичній творчості Лесі Українки – інверсію, вид якої – постпозитивна постановка прикметників.

Цікавим є наступне речення з поезії «Ой високо сонце в яснім небі стало...»: *Кров'ю обкипіла вся наша давнина, Кров'ю затопила долю Україна* (реч. 13).

БСР складається з двох структурно однотипних речень, які з точки зору членів речення мають асиметричну структуру: обставина – присудок – підмет у першому і підмет – присудок – обставина в другому. Така асиметрія не випадкова при семантичній зв'язаності лексем (*зорі – огні, зблиснули – запалали, у небі – у місті*) – вона таким розташуванням актуалізує ситуацію, проводячи паралель між небом і містом:

На тихому небі зблиснули зор, Огні запалали У місті («Великеє місто. Будинки високі...», реч. 9).

Крім повторюваних моделей у межах речення повторюються і лексеми, надаючи реченням значного стилістичного і смислового навантаження, напр.:

Кров'ю обкипіла вся наша давнина, Кров'ю затопила долю Україна («Надія», реч. 13).

І повторювані атрибутиви, й означувані ними іменники відносяться до одного поняттєвого поля 'емоційний стан', привертаючи увагу читача до стану героя.

Подвійний мій розпач, подвійний мій жаль, Моя нерозважна печаль! ... («Поет підчас облоги», реч. 16).

Он пісня з високого муру лунає.

Вдача в цариці була, мов Нілу підступнії води, Що впливають з таємних джерел, не відомих нікому; Влада цариці була, немов африканськеє сонце, Мов потужний самум, що не хоче й руїни лишити («Ра-Менеїс», реч. 2).

У цьому реченні поезії «Ра-Менеїс» частково збігаються як структура предикативних частин, так і лексеми, створюючи лексичну анафору, також посилюючи емоційний вплив на читача. Антитеза із протиставленням *підступнії води* та *африканськеє сонце* увиразнює експресивність.

Не треба їй ні сліз, ні спочування, їй треба тільки волі і простору («Ні! Я покорити її не здолаю...», реч. 20).

Анафора також посилює враження і нагнітає ритм, підкреслюючи протиставність порівнюваних понять і створюючи цим піднесений тон вірша.

Як зазначає С. Дорошенко, безсполучникові речення – це багатоконпонентні утворення, які виражають узагальнено значення переліку. За семантичними і структурними ознаками вони поділяються на два різновиди: речення перелічувальної семантики із значенням одночасності і речення перелічувальної семантики із значенням часової послідовності (Дорошенко 1980: 545).

У перших відтворювані дії і факти об'єднані одним часовим планом:

Стояла я і слухала весну, Весна мені багато говорила, Співала пісню дзвінку, голосну, То знов таємно-тихо шепотіла («Стояла я і слухала весну...», реч. 1).

У других складові частини із значенням послідовності виражають перелік дій і фактів, явищ, які змінюються у часовому плані:

Я шукаю тії нагороди, Я за нею подався у світ, Більш ніж лаври та гомін догоди, Мені скаже той тихий привіт («Місячна легенда», реч. 127).

У творах Лесі Українки БСР зі складовими частинами одночасності дій або станів, становлять найчисельнішу групу (71,8 %) серед безсполучникових структур. Їх предикативні частини доповнюють одна одну, розширюють коло зображуваного. Друга група зі зміною у часовому плані складає 28,2 %. Як відзначає С. Дорошенко, будучи близькими за ознаками відкритості ряду, вони відрізняються за можливістю перестановки частин: конструкції одночасного значення здебільшого дають змогу міняти місцями компоненти без зміни семантики, у структурах часової послідовності перестановка місць складників спричиняє втрату загального значення всієї конструкції (Дорошенко 1980: 545). Ця обставина важлива при взаємодії компонентів, формуванні різноплановості у встановленні часового фону здійснення дії, формуванні причини, умови, мети тощо.

Речення із зіставно-протиставними відношеннями між частинами становлять незначний відсоток, їм властива експресія, образність:

Повітря дише чарівним спокоєм, Над сонним містом легкокрилим роєм Витають красні мрії, давні сні («Бахчисарай», реч. 4).

Зіставні відношення виявляються в різних безсполучникових порівняльних конструкціях, протиставні – тільки в конструкціях з контрастним порівнянням (Вавринюк 2011).

Експресивністю відзначаються безсполучникові структури, які складаються із предикативних частин бажальної модальності:

На весіллі бринять чарочки,

– Хай здорові живуть молодята!

Хай живуть, як в гніздечку пташки,

Хай кохаються, мов голуб'ята! («Розбита чарка», реч. 1).

Речень з причиново-наслідковими відтінками всього 29. Лівобічне речення БСР повідомляє щось особливе, а правобічне умовно вказує на причину і відповідає на запитання **чому?**

Як умру я, імення славутне Хутко з пам'яті зникне усім; Хутко-хутко усе «незабутнє» Забувається в світі отсім («Місячна легенда», реч. 129).

Та іскра тиха тліла, не вгасала, І розгорілася багаттям ясним, І освітила темную темноту, – На нашій світі влада світла стала! («Коли втомлюся я життям щоденним», реч. 14).

Цей різновид синтаксичних одиниць відіграє важливу роль у структурній організації поетичного тексту. Початкові прості речення актуалізують тему, зображуючи обставини розвитку подій, а постпозитивні речення – рему, тобто пояснює, мотивує причину.

Спостерігаються випадки вживання складних безсполучникових речень на початку вірша або строфи, будучи зачином вірша або мікроконтексту строфи:

Там за містом понад шляхом битим, По гарячій каменистій полі Йде дівча татарськеє вродливе, Молоденьке ще гуля по волі («Татарочка», реч. 4).

А є навпаки вірші, наприклад, «Бахчисарай», які складаються повністю з БСР, крім першого:

Шле місяць з неба промені злотисті, Блищать, мов срібні, білі стіни в місті, Спить ціле місто, мов залятий край («Бахчисарай», реч. 2).

P1, P2, P3.

Скрізь мінарети й дерева срібlistі Мов стережуть сей тихий сонний рай; У темряві та в винограднім листі Таємно плеще тихий водограй (реч. 3).

P1; P2.

Повітря дише чарівним спокоєм, Над сонним містом легкокрилим роєм Ви-тають красні мрі, давні сни (реч. 4).

P1, P2.

І верховіттям тонкії тополі Кивають стиха, шепотять поволі, Про давні часи згадують вони (реч. 5).

P1, P2.

Наведена ілюстрація засвідчує структурно-сміслову значущість аналізованих речень: кожне з них виступає зачином строфи, а всього твору – початок першої строфи.

Висновки та перспективи дослідження. Дослідження категорії безсполучниковості в поезії Лесі Українки дозволяє зробити висновки про специфіку її вживання, що можна вважати ідіостилістичною особливістю поетичного мовлення. Розглянувши деякі аспекти функціонування категорії безсполучниковості в ліричних поезіях Лесі Українки, можна стверджувати, що в поетичних текстах Лесі Українки активно функціонують складні безсполучникові речення – елементарні та багатокомпонентні з різним типом відношень між ними, що яскраво ілюструє текстотвірний потенціал мисткині та елементи відчутної стійкості її ідіостилію. Поєднуючи формально-граматичні особливості зі стилістичними інтерпретаціями і системно описуючи мовні факти, прослідковується виразально-художній і текстотвірний потенціал поетичного мовлення, що становитиме внесок у поетичну граматику української мови. Доведено, що семантика складових предикативних частин зумовлює різноманітність відношень між ними та їх стилістичне навантаження – виразність, семантичну місткість, яскравість та структурну різноманітність синтаксичних структур. За лаштунками нашого аналізу залишилась формальна модель речення у вигляді дерева залежностей, що відкриває нові перспективи в описі синтаксису Лесі Українки – воно є свідченням не-випадковості та беззаперечної ритміко-синтаксичної організації поетичного мовлення. Опис різноманітних синтаксичних структур з якісною і кількісною характеристиками відкриває великі можливості для зіставлення ідіостилів та характеристики мовної будови поетичного стилію.

Література

1. Белошапкова, Вера А. Современный русский язык. Под редакцией В. А. Белошапковой. Москва: Высшая школа, 1981.
[Belošapкова, Vera A. Sovremennyj russkij âzyk. Pod redakciej V. A. Belošapkovoj. Moskva: Vyssšaa škola, 1981.]
2. Беценко, Тетяна П. «Особливості синтаксично-стилістичної організації поетичного доробку Лесі Українки як самобутнє явище в історії української художньої думки». [В:] *Волинь філологічна: текст і контекст. Універсум Лесі Українки* 22, 2016: 526–538.

- [Betsenko, Tetiana P. «Osoblyvosti syntaksychno-stylistychnoi orhanizatsii poetychnoho dobroku Lesi Ukrainky yak samobutnie yavysheche v istorii ukrainskoi khudozhnoi dumky» [V:] *Volyn' filolohichna: tekst i kontekst. Universum Lesi Ukrainky* 22, 2016: 526–538.]
3. Вавринюк, Тетяна І. «Стилістичні функції складних безсполучникових речень у поезії В. Симоненка» [В:] *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету* 6, 2011: 556–562.
[Vavryniuk, Tetiana I. «Stylistychni funktsii skladnykh bezspoluchnykovykh rechen u poezii V. Symonenka» [V:] *Filolohichni studii. Naukovyi visnyk Kryvorizkoho derzhavnoho pedagogichnoho universytetu* 6, 2011: 556–562.]
 4. Грек, Антонина Г. «Поэтика бессоюзных соединений в языке Вячеслава Иванова». [В:] *Поэтическая грамматика. Том 1. Москва, 2006.*
[Grek Antonina, G. «Poëtika bessouŭnyh soedinenij v âzyke Vâč. Ivanova». [V:] *Poëtičeskaâ grammatika. Tom 1. Moskva, 2006.*]
 5. Дарчук, Наталя П. «Категорія особи у творах Лесі Українки» [В:] *Лінгвістичні студії Linguistic Studies* 40, 2020, 19–35.
[Darchuk, Natalia P. «Katchoriia osoby u tvorakh Lesi Ukrainky» [V:] *Linhvistychni studii Linguistic Studies* 40, 2020, 19–35]
 6. Дарчук, Наталя П., Ходаківська, Ярина В. «Дослідницький корпус текстів Лесі Українки: лінгвістичні параметри» [В:] *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство* 12, 2018: 30–36.
[Darchuk, Natalia P., Khodakivska, Yaryna V. «Doslidnytskyi korpus tekstiv Lesi Ukrainky: linhvistychni parametry» [V:] *Naukovyi visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo* 12, 2018: 30–36.]
 7. Дорошенко, Сергій І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській. Харків: Вид-во Харківськ. ун-ту, 1980.
[Doroshenko, Serhii I. *Skladni bezspoluchnykovi konstruksii v suchasniï ukrainiskii*. Kharkiv: Vyd-vo Kharkivsk. un-tu, 1980.]
 8. Звегинцев, Владимир А. Предложение и его отношение к языку и речи. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1976. 307 с.
[Zvegincev, Vladimir A. *Predloženie i ego otnošenje k âzyku i reči*. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta, 1976. 307 s.]
 9. Критская, Валентина И. Знаки препинания как текстообразующие единицы: (автоматизация анализа и редактирования в научном тексте) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Киев, 1991. 20 с.
[Kritskaâ, Valentina I. *Znaki prepynaniâ kak tekstoobrazuûšie edinicy: (avtomatizaciâ analiza i redaktirovaniâ v naučnom tekste) : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk*. Kiev, 1991. 20 s.]
 10. Поспелов, Николай С. «О грамматической природе и принципах классификации сложных предложений». [В:] *Вопросы синтаксиса современного русского языка*. Москва, 1950, 321–337.
[Pospelov, Nikolaj S. «O grammatičeskoj prirode i principah klassifikacii složnyh predloženij». [V:] *Voprosy sintaksisa sovremennogo russkogo âzyka*. Moskva, 1950, 321–337.]

NON-CONJUNCTIVENESS IN THE POETRIC WORKS OF LESYA UKRAINKA

Natalia Darchuk

Department of Ukrainian Language and Applied Linguistic, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

Abstract

Background: Syntax occupies the top of the system-structural pyramid of the language and is the driving force of both grammar and the language as a whole, powering the entire arsenal of units of the language system. Special attention is drawn to the syntax of poetic speech, because poetic style is the choice and arrangement of speech elements that most clearly define the poet's idiosyncrasy. The

syntactic category of non-conjunctiveness is fundamental in the lyrics, performing a cognitive and communicative function, partly determining even the structure of a poetic work. Formal grammatical and stylistic parameters of non-conjunctive sentences are considered as factors of Lesya Ukrainka's idiosyncrasy.

Purpose: the research of non-conjunctive complex sentences in Lesya Ukrainka's lifetime works based on the corpus of texts of the Ukrainian language posted on the portal mova.info.

Results: Based on the material of collections of the lifetime edition (the total length of the text is 55,638 word uses, the total number of sentences is 3,243), a Frequency Dictionary of models with a volume of 4,581 predicative parts of complex sentences was created (access address <http://www.mova.info/cfq1.aspx?fdid=lupv>) and the quantitative data of the use of complex sentences was obtained, and a linguistic analysis of the corpus of Lesya Ukrainka's texts was carried out. The study showed that the largest number of complex non-conjunctive sentences (1849; 40.4 % of the total number of simple predicative parts).

The poetic works of the artist are characterized by the «thickening» of the non-conjunctive sentence, which contributes to a denser semantic connection of sentences and the unity of the text-forming function performed by them; gives the text «spatiality», makes it compositionally mobile. It is observed in 30 % of non-conjunctive sentences. These are entire syntactic complexes with a dominant non-conjunctive connection of sentences, and 2 sentences follow each other (92 cases), 3 (26 cases), 4 (10 cases), 5 (5 cases), 6 (2 cases). The internal typology of texts with the «thickened» use of non-conjunctiveness is based on the nature of the connection between parts of the non-conjunctiveness, which is expressed by graphic means: ellipsis, semicolon, dash, colon. The first place in the works of Lesya Ukrainka is occupied by a dash: out of 508 non-conjunctive sentences 200 (39.85 %), the second and third places with a slight difference is occupied by semicolons (126 cases; 24.8 %) and colon (114 cases; 22.4 %). The colon is more commonly used in enumeration constructions (82.54 %). Much less often, colon is placed between parts of a complex sentence (10.94 %). In last place the ellipsis is (68 cases; 13.4 %).

From a semantic and communicative point of view, non-conjunctive sentences were grouped according to the classification of S. Grek into 1) non-conjunctive sentences with the meaning of contemplation (47 examples from 1849, i. e. 2.54 %) – they are one of the varieties of non-conjunctiveness with explanatory relations, the first part of which includes a verb in the personal form with the meaning of visual perception. 2) question-and - answer structures (176 out of 1849 – 9.52 %), which serve to express the dialogic beginning of her poetry and emphasize the importance of dialogue in the knowledge of the world for Lesya Ukrainka – the poet and are described by contrasting, comparative and dividing relations; 3) series of nominatives – compounds formed on the basis of enumeration (36 – 1.95 %) and associated with the poet's attitude to the pictorial, semantic and predicative unity of the poetic text, its emotionality.

Structural powers are transformed in the models of non-conjunctive sentences. The first, most frequent group (78 od) is non-conjunctive sentences with enumerative semantics, which reflect the total value of the list without dividing it into sentences with a single time plan and with the value of a time sequence. The second, also numerous group consists of non-conjunctive sentences in terms of correlation, that is, reference identity, when in both predicative parts names refer to the same object of order-based reality (44 samples). The third, not big group (4 vzirtsia) is composed of non-conjunctive sentences, for which typical are semantic relations between predicative parts with an additional component, when the second predicative part is a continuation of the presentation of additional data about persons, objects or circumstances, and the structural indicator of such sentences is the order of arrangement of parts.

The study of the category of non-conjunctiveness in Lesya Ukrainka's poetry allows us to draw conclusions about the specifics of use, which can be considered an idiosyncrasy of poetic speech. Having considered some aspects of the functioning of the category of non-conjunctiveness in the lyrical poems of Lesya Ukrainka, it can be argued that in the poetic texts of Lesya Ukrainka complex non-conjunctive sentences actively function, they are elementary and multicomponent with different types of relations between them, which vividly illustrates the textual potential of the artist

and elements of tangible stability of her idiostyle. Combining formal grammatical features with stylistic interpretations and consistently describing language facts, the expressive artistic and textual potential of poetic speech can be traced, which will make a contribution to the poetic grammar of the Ukrainian language, systematically. It is proved that the semantics of the constituent predicative parts determines the variety of relations between them and their stylistic load – expressiveness, semantic capacity, brightness and structural diversity of syntactic structures. Behind the scenes of our analysis, a formal sentence model in the form of a dependency tree remains, which opens up new perspectives in the description of Lesya Ukrainka's syntax – it is the evidence of non-randomness and unquestioning rhythmic and syntactic organization of poetic speech. The description of various syntactic structures with qualitative and quantitative characteristics opens up great opportunities for comparing idiostyles and characteristics of the linguistic structure of a poetic style.

The result of such research will be such an important lexicographic product as the electronic Frequency Dictionary of all non-conjunctive sentences models, which can be used in generative grammar. But it's not the only one. The second type of lexicographic product is an electronic dictionary of the compatibility of simple sentences in a complex sentence, since automatic syntactic analysis (ASA) establishes not only connections between words, but also between sentences.

Keywords: *non-conjunctive sentences, model, idiostyle, grammatical poetics, dependency tree, text corpus, frequency.*

Natalia Darchuk, Doctor of Philology, professor, professor of Department of Ukrainian Language and Applied Linguistic in Taras Shevchenko National University of Kyiv. Her areas of research interests include applied linguistics and computational linguistics.

Correspondence: nataliadarchuk@gmail.com

Надійшла до редакції 09 серпня 2021 року
Рекомендована до друку 16 жовтня 2021 року